

ШЫБН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 112 (16570)

2002 чылдың
СЕНТЯБРЬ 28,
суббота

Ат салган шагы 18.30
Садар өртээ 4 рубль.

ЧАЗАК ХҮН БҮРҮДЕ

Кичээнгейни — кожууннарже

ТР-ниң Чазак хүнери Мөңгүн-Тайга кожуунга эрткен. Бидыг хүнери октябрь 7-ден 13-ке чедир Бии-Хем кожуунун Хадын суурга эрттирер. ТР-ниң Чазак Тере-Хөл кожуунун Кунгуртуг суурнуң социал-экономика байдатын өөренип көөр талазы-биле комиссияның ажылынын түднелин езугаар ону хөгжүдөр хемчеглерни ажылдап кылган.

Мооң мурнунда республиканың кожууннарынга болгаш сумуларынга болуп эрткен Чазак хүнери ол черлерниң социал-экономика байдатын экижидеринге дузалаан. Дараазында Чадаана хоорайның, Ишти-Хем, Кара-Хөл сумуларның айтырыгларын шийтпирлээринге Чазак дузалаар.

Мөңгүн-тайгажылар кандаашкын ужурунда мал чеми белеткээрин 63 хуу күүседип алган. «Малчын», «Мөгөн-Бүрөн» КУБ-тар боттарының күжү-биле Чөөн-Хемчик, Чаа-Хөл, Улуг-Хем кожууннарның девискээрлеринде мал чөмин белеткеп турар. ТР-ниң Көдээ ажил-агый болгаш аыш-чөм яамызы мал чөмнери садып алып 197 муң рубльди үзүп бээр дугайында Чазак доктаалының төлөвилелин ажылдап кылган. Мал ажилдыг кожуунга, малчыннарга ыял-ла дузалаарын көдээ ажил-агый сайыды, Чазак хүнерин аңаа эрттирер талазы-биле ажилчын бөлүктүн удуртукчузу Николай Алдачи дыннаткан.

Хадында чурттап турар 718 кижиниң айтырыгы шоолуг эвес-даа ышкаш сагындырар. Ынчалза-даа сумунун ажил-агый айтырыгыне кожуун чагыргазынын сагыш салбаанын түднелинде, чон тайга кезип, таварылга болган черге ажылдап, хандырытынып турар. Чазак бичии суурже безин сагыш салып, кижилерни ажилга кирип, клубту, урулгар садын септеп, фельдшер-акушер пунктузун эмнер-биле хандыраарында дузалап турар. 222 өрөгелиг «Хадын» КУБ-та чүгле 18 кижиге ажылдап турар, хөрөгизи — 7 инек, 15 аът, 25 хой. Бо чылын оларның 100 га кызыл-тас, 1 га картофель тарып алырынга Чазак 59 муң рубльди берген. Дүжүдүн ажаап алып дээрге КЧМ чок. Чүгээр-ле дээн өнчүнү, техниканы оорлаары уламчылавышаан, назы четпез оолдар тараа шадын өрттедипкен. Суурга дуза көргүзөр даалганы яамы, ведомстволарга Чазак Даргазы берген.

Чаа тургустунган Тере-Хөл кожууну деткири-биле Чазак дизельди генератор садып алырынга 780 муң, ДЭС бажынын чаартырынга 210 муң рубльди үзүп берген. ТР-ниң Экономика яамызы кожуун чагыргазына

«Урал» машинаны садып бээр хөрөгини дилеп тып турар. Келир чылын Качык — Кунгуртуг аразының автооруун тудар төлөвилелди кылып, 2004 чылда акшаландырышыкын чорудар. «Кунгуртуг-2» КХН-ниң баазына кожуунун хереглекчилер ниитилелин тургузар, ол ниитилелге келир айда 30 муң рубльди үндүрүп бээр.

2003 чылдың бюджедин шиитпирлеп турар

ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Д.Ооржак бо хүнерде Москвада ажылдап, келир чылда республика бюджетин камгалаар ажилдарны уламчылап турар. Республиканың яамылар, ведомстволар удуртукчулары аңаа дузалажып турар.

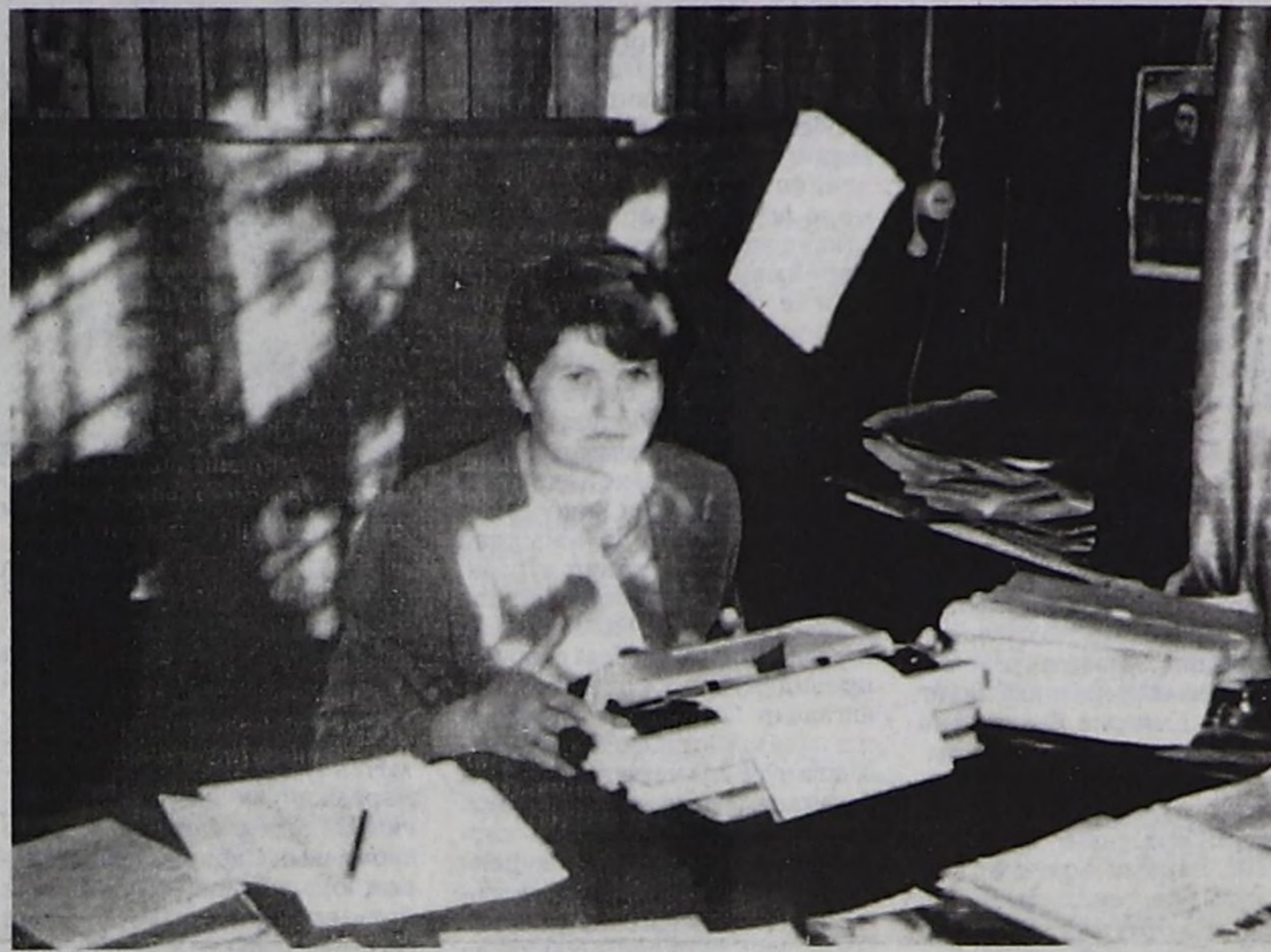
Ш.Д.Ооржак мооң мурнунда Москвага чорааш, РФ-тиң экономика, орук-харылзаа, саң сайгытарының хүлээп алышыкынарынга кирген, олар Тыванын социал-экономика хөгжүлдезиниң экижип, кризистен чоорту уштунуп ораарын демдеглээн. Кызыл — Саян-Шушенское ГЭС суг оруунуң, коктуг хөмүр-даш тывыжынын төлөвилелдерин боттандыраарында ТР-ниң Чазаа россия болгаш даштыкы чээлилерни ап болурун дугурушкан. Республикаже инвестициялар хаара тударынга Курдума депутады Чылгычы Ондар улуг ажилды чорудуп турар.

Чаа школа- интернат

Удавас Ак-Довурак хоорайга кадды кошкак урулгарның тускай школа-интернады ажиттынар. Аңаа хол-буду, угаан, күш-дамыры кошкак урулгар өөренир. Бо школага хереглээр 3,88 млн. рубльди ТР-ниң Ниити болгаш профессионал өөрөдилге яамызының бюджетинче шилчиткен. Соора ажылгап турган «Светлячок» деп урулгар садынын баазына бүгү Тывадан 50 уруг аңаа барып өөренир, интернатка чурттаар. Школа өөреникчилеринин кадды кошкак болганда, оларга эмчилерин, эмчи сестраларының дузасын чедирер. Эске школаларда өөрөдилге чылы эгелээш, ай чеде берген, а бо школа норма-эрге-хоойлу айтырыгларын шүшпөң шийтпирлээнинден удавас ажиттынар. Октябрының баштайгы он хонуунун бир хүнүндө школа эжикирин аждар, оң өөреникчилери чүгле ниити өөрөдилге билиглерин эвес, харын күш-ажыл, социал белеткелдерни алып.

Альберт ХОМУШКУ.

Корум-чурум камгалалында

Танды кожуунун иштики херектер килдизи удавас 58 чыл оюн демдеглээр. Кожуунун иштики херектер килдизинде корум-чурум, кем-херек үүлгедишкени болгаш өске-даа амыдыралдың шын эвес оруу-биле чоруп орап хажыдышыкынарны илередип тыварынын талазы-биле ажил-херезинге бердинген, арга-дуржулгалыг аныяк специалистер хөйү-биле ажылдап турар.

Оларның кадрлар кижизидилгезинин талазы-биле ажил чорудар база бир дагдыныкчызы Татьяна Федоровна Жданова.

Иштики херектер килдизинин ажилына хамаарышкан айтырыгларын болгаш аңаа ажылдап чораан хоочуннарның сактышыкынары бо номерниң 10-гу арнында парлаттынган.

ЧОРУДУУ ООЖУМ

Берге байдалдар, чедер-четпес чүүлдер турза-даа, республиканың көдээ бараан бүдүрүкчүлери дүжүт ажаалдазынче соңнай-мурнай кирген. Бо чылдың тараа кезилдезин ажил-агыйлар эрткен күзүн тарааш, чайны өтүр өстүрүп алган көктараазының дүжүдүндөн эгелээн. Ол үнүштү эрткен чылын 457 гектар черге Бии-Хем, Танды, Каа-Хем кожууннарның тараажылары тарып белеткээн. Ниитизи-биле республиканың бүгү хевиринин ажил-агыйлары тараа культураларын 34,7 муң гадан, оң иштинде көдээ ажил-агый бүдүрүлгелери — 25,7 муң га, араттар — 5,8 муң га база чурттакчы чон — 5,8 муң ганы ажаары көрдүнгөн.

Бо хүнерде көк-тараа-биле катый тараа культураларын 10927 гектар черде кескен болгаш бастырган, оон 8027 тонна тарааның дүжүдүн бир гадан ортумаа-биле 4,7 центнерни ап турган болза, бо чылын ол хемчээл 7,3 центнерге чедир көүдээн. 2001 чылдың сентябрь айда дүжүт ажаалдазының темпизинден алгаш көөрге, бо чылын 5000 гектар хөйү ажааган база ол ышкаш ажааттынган дүжүт 5700 тонна ажыр алдынып турар.

Дүжүт ажаалдазынын үезинде кожууннарже үнүшкүннер

кылып тургаш эскерип көөрге, канчаарга-даа төп зонаның ажил-агыйларында тараа ажаалдазы кидин түлүк чоруп турарын Көдээ ажил-агый яамызының специалистери демдеглээн. Ылангыя Бии-Хем кожуунун «Кызыл тараачын» КАПК база Тандының Сергей Шойгу аттыг «Балгазын» КУБ-та тараа культураларынын ажаалдазы өскелерден организастиг болгаш шалыпкын чоруп турар.

Дүжүт-2002

Тандыжылар ниитизи-биле 10565 гектар черниң тараазын ажаар планныг, бо хүнерде олар 5546 га черни кескеш, бастырган. Бии-Хем кожуунун ажил-агыйлары 4451 ганың 2384 гектарын бастырган. Олар бир гадан ортумаа-биле 10,8 центнер дүжүттү ап, 2569 тонна тарааны бо хүнерде ажааган. Сүт-Хөл кожуунун ажил-агыйлары 4403 гектар черниң 569-ун бастыргаш, 619 тонна дүжүттү алган. Оларнын орулгазы эрткен чылдан дудак чок, бир гадан ортумаа-биле 10,9 центнер болган. Маңаа Барыин-Хемчик (345 тонна), Чөөн-Хемчик (203 тонна), Кызыл (600 тонна), Улуг-Хем (165 тонна) кожууннарда дүжүт ажаалдазы багай эвес

чоруп турарын демдегледип болур.

Часкы сезон ажилын бир дем-биле эгелеп, үрезин айтырыгы, машина-техника, кывар-чаар материал-биле хереглекчилерниң кириген чагыгларын езугаар хандырып турза-даа, чамдык ажил-агыйларның ажилынын түднели ам безин көстүп турар. Тарааны үезинде тарываанындан, комбайнның чедишпезинден азы тарааның чедир бьжарын манап турарындан Бай-Тайга, Чеди-Хөл, Чаа-Хөл кожууннарның ажил-агыйларында күскү дүжүт ажаалдазы оожум темпилиг чоруп турар. Чеже-даа тараазының шөлү эвээш болза, чонун ажил-чорудуу оожум.

Ниитизи-биле республикада 243 тараа кезер комбайн бар, бо хүнерде оң 144-ү ажылдалла. Ужуру болза бир комбайн чылда (сезонда) 130 га черни кезер ужурулуг, ынчалзажок техниканың чедишпезинден олар кылып ужурулуг нормазын 2 каттап хөйү күүседип турар. Норма көвүдээрге, ыңдында-ла куусаазы эртип турар каш санныг техниканың үрелип, ажылгалдан үнүп турары билдингир. Оң ужурундан комбайннарның кывар-чаар материалга, артык кезектерге бергедежи бээр-даа оозунда.

Чыгымсмаа МОНГУШ.

ОКТАБРЬ 13 – Кызыл хоорайның чагырга даргазының соңгулдалары

ЕЗУЛУГ ЭЭ БОЛУП ШЫДААР

Кызыл хоорай — бистин республикавыстың найысылалы, Тываның чонунун чоргааралы, ынакшылы. Ынак хоорайывыстың байдалы ыңдыг-ла эки эвес болуп турары бүгү республикада кижжи бүрүзүн дүвүредип, сагышсырадып турар. Ынчангаш найысылал хоорайга езулуг ээ херек. Кандыг кижини октябрь 13-те сонгуп алыры бистен, кызылчыларның боттарындан, дорт хамааржыр. Дерт чыл бурунгаар частырыг болуп, элдеп-эзин, каас-коя, хөй чугаага, түннели куруг болган хоозун аазаашкынарга алзыпкаш, бүзүрел чок кижини сонгуп алган болгай бис. Амгы үеде ооң хоорайны кандыг байдалга эккелгени каракта көстүп турар.

Кызылдың моон соңгааргы салым-чолу езулуг ээ болуп шыдаар, ажил-агыйжы, хоозун шуугап турбас, эки мезү-бүдүштүг кижиден хамааржыр. Амгы кордакчыларның аразында ыңдыг кижжи бар: Дмитрий Калчанович Донгак. Ол тыва чонун амыдыралын иштинден билер, арат өгбүлениң оглу. Ынай чаш, 4 харлыында на хайырап аазындан чарлып, чартык өскүс артып каап, кадык-бергени база көргөн. Чадаанага ортумаак шоланы доосаш, «Тыва» совхозка кара ажил кылып эгелзэн. Ооң соонда шериг албан Владивосток хоорай чоогунда Русский ортулуунга агаар камгалалының шериглеринге эрттирген. Шеригте тургаш, техника, харылзаа деп чүүлдерни хандыр билип ап, аңаа сонуургалдыг апарган. Ынчангаш шериг албанын эрттирген соонда, Удан-Удэниң харылзаа техникумунче өөренип кирип алган. Дмитрий эки өөредилгелиг, харысалгалыг болурга, ону бөлүктүң старостазы кылдыр сонгаан. Ийи дугаар курска ону чаңгыс чер-чурттуг студентилерниң президентизи кылдыр сонгаан. Улаштыр ол дээди эртемни чедип ап, Ново-

сибирскиниң харылзаа институтунче кирип алган.

Техникумга чедип алган билгилери ооң дораан үшкү курска өөренип болур аргаларын көргүскөн. Ынчалза-даа ол үеде өөредилгениң ыңдыг хевири турбаан болгаш өске студентилер-биле денге бирги курстан эгелеп өөренип кирген. Эки өөредилгелиг оол бедиткен стипендияны ап турган болгаш, өөренимишаан ажилдап база турган. Дмитрий Новосибирскиниң радио кезектериниң заводунга чүдүрүкчүлөп турган. Эргээ өөренимзэн, бергээ өөрениген аныяк кижжи бодунун өөредилгезин боду харыылап, төрелдеринден акша-хөреңги-даа шилчиттиреринден эпчоксунар турган. Дүнелерде ажилдап кааш, хүндүс өөренип турган. Ынчан Новосибирскиге тыва студентилер хөйү-биле өөренип турган. Дмитрийни база оларның президентизи кылдыр сонгуп алганнар. Ол солун, хөглүгү ай-шөлзөн чок студент чурттагызында чүгө-даа четтигиң спортка базакандыкшыдыг болуп, самбо маргылдааларына безин киржип тургулаан. Сөөлгү күрека өгленип алгаш, бот-өөредилгеже шилчир ужурга таварышкан. Чадаанага электромеханиктеп эгелзэш, сөөлүнде күрүнениң улуг бүдүрүлгези «Тывахарылзаа-информнун» чингиле директорунга чедип депшип ажилдаан.

Кандыг-даа ажилды бедик харысалгалга-биле кылып чаңчыккан кижжи Дмитрий Калчанович Тывага харылзаа ажылын база бурунгаарлаткан. Ажыы-биле нугаалаарга, амгы үеде амыр апарган: күзээр болзуңза база акшаң бар болза, харылзааның кандыг-даа хевириң ачыглап болур сен. Ооң удуртканы «Тыва-харылзааинформ» бүдүрүлгези эрткен чылын «Тыва Республиканың он эң дээрэ бүдүрүлгези» деп улуг конкурска ийи дугаар черни алган. Ол ышкаш ук бүдү-

рүлге эң хөй үдүрүг телекчизи болуп, бюджетче хөй орулгаларны кириген Сап-түн кырында сөөлгү үч чылды алгаш көөргө мыйдыг: 1999 чылда 14 млн. рубль, 2000 чылда — 22 млн., 2001 чылда 32 млн. рубль орулгалы каттыштырган бюджетче шилчиткен.

Дмитрий Калчанович депутаттап тургаш, юридиктиг билиг-мергежилдин тоң чугула хөрегин медепер билгеш, күрүне албанының Сибирь академиязының юридиктиг факультетинче бот-өөредилге-биле кирип арган. Ол бодунун эртем-билиин, арта-мергежилдин доктаамал бедидип чоруур кижилерниң бирээзи Россия Чазаның чанында улус ажил-агыйының Академиязын менеджер мергежилди дооскан. Амгы рынок экономиказының байдалдарында ол кончуг херектиг мергежил, ол ажилды чаа езу-биле, чаа технологиялар-биле чорударынга ажык-дузалыг болуру чугаажок.

Бо чайын, Чазактын чаа хевирлээшкини чоруп турда, Ш.Д. Ооржак Дмитрий Донгак улуг бүзүрелди көргүзүп, ТР-ниң Чазаның Даргазының бирги оралакчызынга ажилдаарын сүмөлзэн. Ол дээрге кончуг

харысалгалыг, чоннун хүн бүрүдеги амыдыралы-биле тудуш холбашкан, үндезин джир адырларывыс — чылыг-энергетика комплекзи болгаш үлетпүрнү харыылаар албан-хүлээлге-дир. Чылыг, чырык, изиг, соок суг, орук, харылзаа кижилерге хүн бүрүде херек. Электри энергиязы өжөргө-ле, бүгү чүве туруптар болгай. Ынчангаш кандыг харысалгалга аңаа онаашканын ол бүрүнү-биле медепер билип турар. Ук адырларда оон кады ажилдап, хүн бүрүде аралажып чоруур эш-өөрү, коллегалары ажилдап турар. Ынчангаш чидиг айтыргалары олар боттарының «кештеринде» ожаап чоруур. Ол талазы-биле Дмитрий Калчановичге бир талазында чик: нити күш-биле бүдүрүлгениң үндезин адырларын кыска хуусаада бут кырынга тургузуп, хөгжүдүп, сайзырадыштар аргалар бар. Бо-ла бүгү ажилдар Кызыл хоорай-биле тудуш. Кол бүдүрүлгелер колдуу шупту найысылал хоорайда. Ынчангаш хоорай чагыргазының даргазының албан-дужаалынга сонгулдага киржир чөпшээрелин берипкен чылдагааны мында.

Өске бүгү хоорайжыларга

ышкаш, Дмитрий Калчановичге Кызыл эң-не эргим, ынак хоорайы. Ооң амгы байдалы, кудумчуларына арай кылаштарының озалды, ында-мында эзирик, тоңачы кижилер, сандаргай оруктары, бок-күзүрүмү оон сагайын хуя бүрүде аартып чоруур. Ол бүгүнү эде-хөре тыртып, эки аайлап-башкарыпса деп изиг күзел ында кыптыккан. Ынчангаш хоорай чагыргазының сонгулдаларына киржип, бодунуң кылыр ажил-херектериниң программасын тургускан. Ооң кол-ла сорулгазы — Кызылды чараш, арыг-силиг, корум-чурумнуг хоорай болдуары. Бо сорулганы күүседиринге Дмитрий Донгактын амыдыралчы арга-дуржулгазы, ажил-агыйжызы, кижизиг мезү-шынарлары идиғни бээр. Ол хоорайга езулуг ээ болуп шыдаар-даа. Ооң өг-бүлезиниң, ажы-төлүнүн амыдырап-чурттап олурар хоорайы, Тываның кижжи бүрүзүнүн чоргаарланып чоруур хоорайы — Кызыл депшилгеже, сайзыралче, хөгжүлдеже бурунгаарлаар ужурлуг. Ол чурттак-санчыг, онза хоорай болур-даа ужурлуг. Ол дээш Дмитрий Калчанович бүгү күжүн, билиин, дуржулгазын харам чок бээр.

ҮЕ ЧАҢГЫС ЧЕРГЕ ТУРБАС

Ындыг-ла хөй эвес үе дургузунда Кызыл улгадып, көскүзү-биле өскерли берген. Ылаңгыя хоорайның ажил-херекчи төвү аяныг, чараш, ону хөгжүм-шии театрының бажыңы, Чазак бажыңы, өске-даа каът оран-сава каастап турар. Агаар-бойдус база өскерлип турар. Шаанда Кызылга хар черни арай деп-ле бичии шывар турган, ам кандыг-дыр, шупту көрүп турар бис.

Мен бир дугаар Кызылга келгенимде, Саян дагларының чараш-каазын, Улуг-Хемниң улуг-делгемин, кудумчуларның ногаанчыдыгын кайгап магадаан мен. Ынчан дүн-хүннүң кайы-даа үезинде кижжи кымдан-даа сезинмейн бастырып чоруур чүве болгай.

Үе чаңгыс черге турар эвес. Ылаңгыя сөөлгү он чыл дургузунда дыка хөй чүве өскерилген: эки-даа, багай-даа талаже өскерилген чүве эңмежок. Ам Кызылда шийтпирлеттинмейн турар айтырылгар хөй апарган. Кадык-чаагай амыдырал, турупкан бүдүрүлгелер, тудуг-суурнун септелгези дээш, оон-даа ыңай. Кадык-чаагай амыдыралдың бир

көргүзүү — подъездилерниң байдалы, кудумчуларның, оруктарының байдалы. Чүгле бистин Бай-Хаакская кудумчунун алырга, оон улус кылаштар тротуарлары асфальт чок, идик-даа артпас, сагыш-хөөнге-даа багай. Чамдык сонгукчулар багай оруктап сонгулдаже кым бар чыдар чүвөл дээр хөөннүг. Оон ыңай биске урулгар ойнаар спорт шөлү база херек. А бо бүгүнү экижидер төлөптиг кижини сонгуп алырда, ыяп-биле сонгууру албан болгай.

Ынчангаш октябрь 13-те шак ыңдыг төлөптиг кижини сонгуп алыр ужурлуг бис. Бодум хуумда аңаа Дмитрий Донгак дүгжүп турар деп бодаар мен. Ол Кызылдың чаагайжыдыгын, өске-даа чидиг айтырылгарын Чазак-биле кады демниг шийтпирлеп шыдаар. Удур туржулга эки чүвеге эккелбес болгай. Ол ышкаш Д.К. Донгакты сонгуп алыр болзувусса, келген кижилерге каржы-хажагай болбас деп бүзүрээр мен.

Любовь БАТУРИНА,
күш-ажылдын хоочуну,
чогаалчы.

Сөзүтпелди кандидат Д.К. Донгактын сонгулда мурнунун штавы белеткзэн. Кызыл хоорайның чагырга даргазының албан-дужаалынга кандидат Д.К. Донгактын сонгулда фондузундан төлзэн.

АДА КӨРБЭЭНИН ОГЛУ КӨӨР

**“Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы” хүндүлүг атты С.Ы.Ооржакка тыпсыр дугайында
ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫЫ**

Республикага күш-культураны болгаш спортту хөгжүдеринге ачы-хавыязы дээш Тыва Республиканың Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитетинин даргазы **Сергей Ынаажыкович Ооржакка “Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы”** хүндүлүг атты тыпсыр. **Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.ООРЖАК.**

Кызыл хоорай.
2002 чылдың сентябрь 27, №160

берген арнындан эштери эскерип каан. Уругнуң ыңдыг харыдан аймаарай берген арнынче чазык, дорт көрген карактарның көрүжү бо баштак хары анаа эвес, ужуктуг дээрзин илередип турган. Черле ынчаш кайы хамаанчок чүве чугаалавазын, сөглээнин күүседирин, күзээнин боттандыраарын ол ынак эжи Хүреңге чандыс эвес удаа бадыткаар. Школяның үстүкү класстарына турда, ооң хей талалыг сонургалы (шыдыраа, хоккей, бут бөмбүү дээш, оон-даа еске) хостуг хүрешче угланып, ол талазы-биле тускай мергежил чедип алып күзөл тыптып келген. 1969 чылда Кызылдың 2 дугаар школазын дооскаш, Москваның күш-культура болгаш спорт институтунче кирип алган. Институтту кызыл диплом-биле дооскаш, төрөөн Тывазына кээп, “Күш-ажылчы курлавырлар” деп спорт ниитилелинге ажылдай берген.

Аныяк ада тренировкалар соонда турупкан чанып келзе-даа, уругларының иезинге чийк болзун дээш, чаш уругларының идик-хевин чүгжүп, бажың ажылын бичии-ле чайлыг үезинде кылчы кааптар турган. Ынчангаш уруу Орлана, оглу Болат ачазының корум-чурумга ынаан, үезин шын, чөптүг ажыглап билирин бичиизинден көрүп, ыңдыг чурумга кижизиттинип, адазының ажылгыр шынарларын дөзөп алганнар. Ынчангаш уруглары бичиизинден тура, ада-иезинин быжыг чөлөнгижи апарганнар. Уруу Орлана авазының изин истеп, башкы мергежилин шилип алган. Оглу Болат база ачазы ыш-каш хостуг хүрешке сонургалдыын, эң ылангыя шыдыраа ойнаарына мергежил өзүп орган. Болаттың дугайында мооң-биле ам дээрзинде кызыгаарлаттынып каалы.

Сергей Ынаажыкович Тываның күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитетин даргалап эгелээринге чедир, баштай тренерлеп, оон күрүнең ук комитетинин даргазының оралакчызы бооп, үр үениң иштинде ажылдап келген. А 1990 чылда бо комитетти удуртуп эгелээн үелери эде тургустунуушкун соонда чуртка сандараашкын чылдары-биле дакпыр-лажы берген. Акша-шалың айтыры берге бо үелерде спорт комитетин удуртуп эгелээш, бо үе-

Болат школаны дооскаш, Москваның даштыкы харылзаалар институтунче өөренип киргеш, спортка хандыкшылды-биле эш-өөрүнүң хүндүткелин дораан чаалап апкан. Ам ол Тываның даштыкы харылзаалар талазы-биле бир дугаар тускай мергежилдиг кижизи. Мурнуу Америкада бистин эртенниң-не көөрүвүс киноларывыстың чурту, Бразилияда, Россияның элчин черинин төлээзи бооп ажылдап турар.

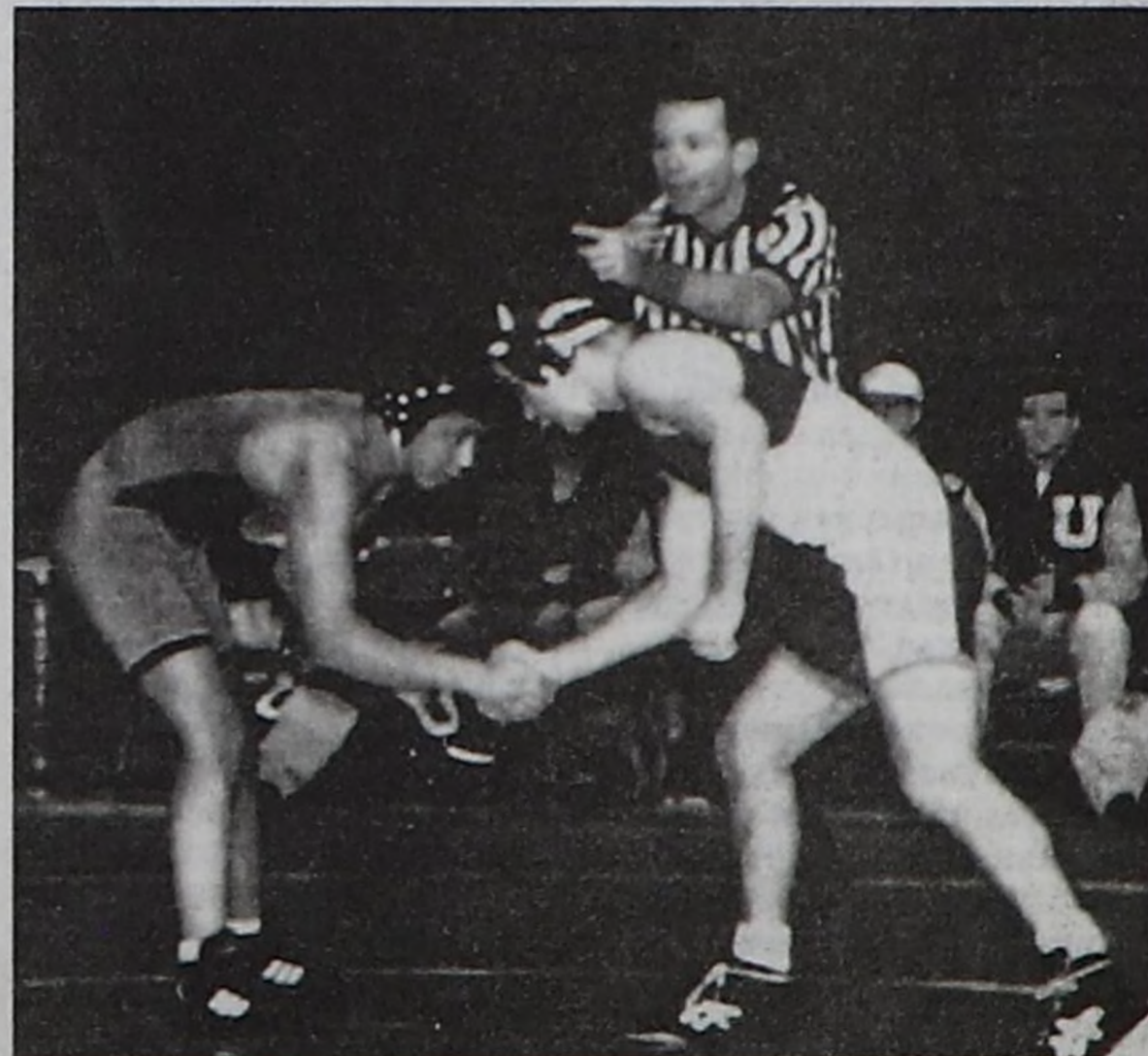
Ынаажык Ооржак бодунуң үезинде бурунгаар депшилгелиг кижилерниң бирээзи чораан. Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелээрге, малын Кызыл Шеригге белек кылдыр үзүп берген баштайгы араттарның бирээзи болган. Бөдүүн арат улуг орус чуртунга чедип, Кызыл кошту үдээр ааскежиктиг болгаш харысалгалыг үүле аңаа онаашканын ол улуг чоргаарал-биле хүлээп алган.

Ынаажык Ооржак бодунуң үезинин депшилгелиг кижилерниң бирээзи чораан. Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелээрге, малын Кызыл Шеригге белек кылдыр үзүп берген баштайгы араттарның бирээзи болган. Бөдүүн арат улуг орус чуртунга чедип, Кызыл кошту үдээр ааскежиктиг болгаш харысалгалыг үүле аңаа онаашканын ол улуг чоргаарал-биле хүлээп алган.

Совет үелерде дыка хей оолдар Чапаевтин, Чкаловтун дугайында кинолар-биле кижизиттинип ескен болза, Сергей Ооржак миннип келирге-ле, таныыр-танывас кижжи бүрүзү ону Ынаажык Ооржактың хеймер оглу деп танып чугаалажыр болгаш адазының чон аразына хүндүткелдин, ат-алдарының бедиин бичиизинден тура көрүп келген. ТАР ордениниң эдилекчизи, ат-сурагыл малчын кижинин оглу болуру дээрге база дыка улуг харысалга-дыр деп чүвени чажындан биле берген. Ынчангаш дыка эки өөредилгелиг, шупту талазы-биле сайзыраңгай, эң ылангыя сан кичээлдеринге шыырак сонургалдыг оолду башкылары “кандыг-ла кижжи болур ынаан” деп чаптап чугаалажыр турган. Тыва чогаал башкызы “Чээрби чыл болгаш...” деп чогаадыг бижиир даалга бээрге, С.Ооржак бодунуң күзелин дугайында мынча деп бижээн: “... Чээрби чыл болгаш, мен ужудукчу апарган турар мен. Бир дугаар оглумну Ужар-оол деп адап алып мен...” Чашкы шааның күзэлдерин бижээн бо чогаадыг Сергейниң элээди сеткилин чажыдын, баштайгы ынакшылын билип алырынга база дузалыг болган. Бир-ле катап турникте харанып турган оолдар аразында Сергейни көргөш, ооң чаны-биле эртип чыткан уруглар аразында улуг карактыг, арганзымаар уруг: “Ужар-оолдуң ачазын көрүңер даан, уруглар” — деп кыжырырга, эгеничел оол дың-наваачаңнап каан. Чанынга турган эштери оолдар “сени ынча дидир” деп дамчытканнар. Ам канчаар “думчукка тулганда бызаа сугжу” дээр болгай, “Ужар-оолдуң авазы-дыр” — деп баштактанып дүжүргөн. Хүреңниң чүрээ чым-сырт дээнин ооң кыза

ге чедир ооң кириген үлүү, кылган ижин деңзилеп болур чүве болза, ол дыка-ла аар. 1990 чылга чедир Тывага чүгле ийи Россия чемпионнары турган. Ол болза Александр Доржу биле Елена Тутатчикова-дыр. Ам делегей чемпионнары безин он ажыг, 80 ажыг Россия чемпионнары, хей санныг спорт мастерлери дээш, чедишкиннер дыка хей. Кикбоксинг, бокс, сумо, хол бөмбүү, хүрештиң янзы-бүрү хевирлери бо үениң иштинде улуг сайзыралды алган. Маңаа бо үениң иштинде тыптып келген спортчу аттарны адаар болза, солун арны четпес. Спортчу шаңналдарның ескенин, бедээнин тыва кижжи бүрүзү билер. Тывага спортту бо хире деңелге көдүргөн кижини кудумчуга таныыр-ла кижжи таныыр, а Аяс Монгушту кижжи бүрүзү билер. Бо чүну херечилеп турарыл дээрге Сергей Ынаажыкович дыка биче сеткилдиг, бодун тогдунмас кижидир деп бадыткап турар. Ооң барбаан-четпээн черлери бо бөмбүрзекте эвээш эвес дээр болза, хөөредиг чок. Бөдүүн арат Ынаажык Ооржак совет күрүнени деткип, малын берип тургаш, ооң оглу мындыг улуг дарга болур деп бодаваан боор. Сергей Ынаажыкович база бичи Болады шаа барып адазының кылбаан ижин кыла бээр деп бодавайн чораан.

лерниң бирээзи чораан. Ынчалза-даа ол ооң оглу Тываның адын алдаржыдар спортчуларны белеткээр, оглунуң оглу Россияны Мурнуу Американың бир чуртунга төлээлээр деп кайын бодап чораан деп.

1994 чылда Тываның сурагыл чогаалчызы Екатерина Танованың ачызында мээң ачамның ады “Кара-Бай” деп романда мөңгөжиттинген. Мээң ачам, мээң эдериксээн үлегерим, идеал

лым, ажы-төлүмнүң болгаш уйнуктарының төлептиг өгбөзи — деп Сергей Ынаажыкович адазының дугайында чугаалаар. Ол боду база дыка хей мөгелер-ни бодунуң номнарына алдаржыдып мөңгөжиткен. “Начыннарның хүрежи”, “Күчүтөн мөгө “Хүнчүгөш”, “Шүглүп өөрөн”, “Кара-Салдың медалы” деп номнар дыка хей тыва оолдарга хүрешке сонургалды оттурган. Сергей Ынаажыкович чүгле хевис кырынга мастер эвес, бийир-ниң мастери база кижидир деп бо номнар херечилеп

турар. Мурнай баскан исти соңнай баскан ис чандыр баспас ди-жир болгай. Бо өг-бүле Тываның төөгүзүнге ам-даа чырык истерни арттырар дээрзин оларны таныыр кижжи бүрүзү бадыткаар. Биче сеткилдиг бо дарганың дугайында оглу база “... Мээң ажы-төлүмнүң база уйнуктарының төлептиг өгбөзи” деп сактып чугаалаар дээрзинге, чигзиниг чок.

Айлаң ДАРЖАА.

